

FLATHOLMEN

Natur

Mitt emellan Eknöarna och Järöarna ligger en grupp öar och holmar, till synes planlöst utslängda i den stora "viken" som bildats mellan de stora landmassorna. På kartan liknar öarna mest snöflingor i alla tänkbara former, sakta singlande ner mot Västra Eknö. En av dessa snöflingeöar är Flatholmen.

Flatholmen, som är en mycket liten ö, endast 150 x 350 meter, är oregelbundet rund till formen med flera djupt inträngande glon och vikar. Vid närmre betraktande visar sig ön vara tudelad; den norra halvan utgörs i princip av en enda stor och ganska söndertrasad gråbergsklippa med sluten strandkontur, medan den södra halvan är låglänt, sönderskuren av djupt inträngande glon och mestadels gräsbevuxen. Gränsen mellan norr och söder, mellan berg (kvartsit med granitinblandning) och morän är ställvis knivskarp och synnerligen påtaglig. Gråbergsklippan, som är söndertrasad och ställvis riktigt brant, reser sig som en skyddande vägg för bebyggelsen på morängruset nedanför. Det är självklart också här på klippryggen man hittar öns högsta punkter; tio meter över havet drygt. I norr är det berget eller möjligtvis en klapperstrand som möter saltsjön, i söder rinner mjuka slänter och slätpolerade låga hållar obemärkt ut i havet. Det är också här lövträden, ek asp och ask huvudsakligen, dominerar.

Flatholmen uppvisar flera karaktäristika för en ö i ytterskärgården: sparsamt med högre vegetation (några dungar med vindpinade furor) men en rik lägre flora (344 arter sammanräknat), stora ytor naket berg, ensligt läge med stora öppna vatten runt om och bebyggelsen ihopträngd i ett veritabelt fiskeläge. Men vart blicken än sveper mot horisonten möter den mörka barrskogsklädda stränder, inte öppen horisont åt något håll. Den omgivande naturen är mycket mer insjö än hav.

Historia

Förhistoria

Flatholmens höjd över havet är ju inte så imponerande, merparten av ön ligger mellan fem och tio meter högt och de högst topparna sträcker sig ytterligare någon meter upp mot skyn. Detta betyder att de högsta delarna av ön såg dagens ljus först under bronsålder och att ön i sin helhet, dvs även den södra lägre halvan, först långt senare, under järnålderns andra hälft, var vattenbefriad. Det är sålunda inte märkligt att det saknas spår av såväl förhistorisk som medeltida verksamhet på ön. Trots stora likheter med ytterskärgårdens öar, ligger Flatholmen i utpräglad

mellanskärgård med lång och besvärlig väg till öppet hav. Flatholmen har med största sannolikhet inte lockat till utskärs- eller säsongsfiske av något slag.

Namn

Namnet Flatholmen speglar verkligen inte dagens topografiska förhållanden på ön. Den är allt annat än flat. Troligen betyder flat något helt annat än det vi först tror, kanske ett nu bortglömt ord, eller också är det en mycket förändrad form av något känt ord. 1750 skrivs namnet "Flaaholm".

Bosättning

När Flatholmen först bebyggdes är okänt. Ön är ingen egen jordregisterenhet utan utgör en del av hemmanet Marsö och har sålunda på sedvanligt vis varit utö till Marsö. Hur Marsös synnerligen spretiga och vidsträckta ägo gränser en gång uppstått kan man verkligen undra över; från Ormödjupet och sundet mellan Måsö och fastlandet i väster till öppet hav i öster, från Lökholmsdjupet i norr till strax norr om Västra Eknö i söder. Själva Marsöarkipelagen utgör ju en synnerligen väl avgränsad liten ögrupp utan några som helt geografiska kopplingar med Flatholmen, vars topografiska samhörighet med Östra Eknö eller Stora Järö är så oändligt mycket större.

Nåväl. Flatholmen var en utö -väl värd namnet- till skärgårdshemmanet Marsö, som är känt sedan i alla fall 1544, då ön var säte för en skärkarl. Med sekternas gång ökade befolkningen i skärgården och så även på Marsö, som under 1700-talet delades i en nordlig och en sydlig gård, där den södra hade Flatholmen som hemö. Tudelningen av hemmanet Marsö legaliserades genom ett storskifte 1792. Osannolikt nog har alla handlingar, till alla tre kopior av denna förrättning, förkommit. Huruvida Flatholmen var bebyggt före skiftet eller om skiftet medförde utflyttningen från Marsö är alltså osäkert. Traditionen vill göra gällande att det var i samband med ett arvsskifte som Flatholmen bebyggdes. På en specialkarta över Smålandskusten, uppmätt av Gustaf Klint och utgiven 1797, finns fyra bebyggelse- markeringar på Flatholmen. Ett något senare sjökort från 1838-40 redovisar också flera hus på ön. Husen ligger i samma slänt de fortfarande ligger. Den äldsta kända kartan över Flatholmen är den ekonomiska kartan från 1945. Men då är ju ön ett tätbebyggt och väl etablerat fiskeläge.

Laga skifte

Det finns ett protokoll från laga skiftesförhandlingarna hållna 1836. Från Holmen (=Flatholmen) deltar fyra sakägare till vardera 1/16 mantal kronoskatte, från Marsö tre personer som tillsammans representerar det sammanlagda ¼ mantal som den norra hemmanshalvan utgör. Marsö tycks alltså samägt till skillnad från Flatholmen. I protokollen uppges att storskifte förrättades ca 40 år tidigare, men att handlingarna är förkomna. Lantmätaren åtar sig att återfinna dessa på Marsöbornas begäran -om de existerar. Magasinsförvaltaren Craelius, som förträder Marsöborna, påstår sig kunna bevisa att skiftet fastställdes 1793. Så beslutades muntligen, efter visst parlamentering, att storskiftets gränser även framledes skulle gälla, eftersom lantmätaren inte ansåg sig kunna skifta till mindre lotter. Till handlingarna hör ett protokollsutdrag, som bekräftar att storskiftet fastställdes. Uppenbarligen var dock alla inte helt tillfreds med denna muntliga överenskommelse, eftersom man åter kallar till förrättning 1880, då rågången mellan de båda hemmansdelarna skulle fastslås en gång för evigt. Och

så sker också. Man kan inte undgå att ana en viss antagonism mellan de båda öarnas företrädare i den diskussion som återges.

Det var huvudsakligen under 1800-talets andra hälft utöarna i skärgården koloniserades, endast några få under seklets början och kanske tom under 1700-talets slut. Anledningen till kolonisation var den successivt växande befolkningen som förstas krävde allt mer utrymme och näringsunderlag. Huruvida Flatholmen koloniserades pga av en osedvanligt tidig trångboddhet på Marsö eller som resultat av en sedvanlig hemmansklyvning vet vi inte.

Jordbruk

När än den första fiskaren slog ner sina bopålar i lä bakom gråbergsklippan, i slänten innanför gloet på Flatholmen, var förutsättningarna för försörjning något annorlunda än i större delen av den omgivande skärgården. Jordbruk är i princip en omöjlighet på Flatholmen. På ön finns odlingsbar jord i princip endast på ett ställe och den åkerlappen är inte stor. Inte heller på öarna runt om finns så mycket samlad jord, att den är värd benämningen åker. Överallt där en frimärksstor plan yta med matjord finns, är röjningssten samlad i små rösen, ibland i en mur. Rovor och med tiden potatis var de viktigaste grödorna bredvid något lite brödsäd. Flatholmens synnerligen ringa areal begränsade också antalet betande djur avsevärt. Till hemmansdelen hör inte hellre några utöar av större storlek där djuren kunde släppas. Vare sig sommarbete eller stallfoder räckte mer än till ett mycket begränsat antal kreatur. Djurbesättningarna var därför aldrig stora här ute; en mjölkko möjligtvis och/eller en slaktgris och lite höns. Runt själva byn fanns förr ett staket för att hålla kriterterna utanför. När mjölk fanns att köpa för en billig penning, var det inte mödan värt att dela in dygnet efter mjölktider och att sommartid ligga som en rem utmed gräsmarkerna, för att skära minsta lilla strå för att trygga tillgången på vinterfoder. De sista kossorna försvann från ön på 1970-talet.

Husbehovsodlingen har levt kvar, men förstås förändrats med tiden och behoven.

Fiske

Den viktigaste näringen för Flatholmenborna har fisket varit. Vad gällde fiskevatten var tillgången god -förutom öppet hav som det är långt till. Vad man fiskat och i vilka kvantiteter finns inga uppgifter om. Den äldsta fiskestatistiken för såväl landet som länet upprättades 1880. I den redovisas fem ålfiskare på Flatholmen med tillsammans fem hommor. Fångsten uppgick till 12 lispund (1 lispund = 8,5 kilo) med ett värde av 72 kr. Att jämföra med lika många ålfiskare på tex Öro med sammanlagt 60 hommor och 900 lispund fångad ål till ett värde av 5.400 kr. En anledning till den blygsamma fångsten på Flatholmen är helt säkert det rent geografiska läget. Flatholmen låg inomskärs, långt från den sträckande blankålen. Samtidigt fanns sex fiskare med tillsammans 140 skötär. Alltså var strömmingsfisket det dominerande.

Man hade långt till vinterbodarna på Store Trångsholmen, strax norr om Östra Eknö. Här var fritt vatten tidigt på våren när strömmingen började gå till. Men det var dryg väg från Flatholmen över isen, via Äppelholmen, till Eknö där man hade båtar liggande. I bodarna förvarades redskapen och här benades också skötarna efter fångstturen.

Så har livet gått sin gilla gång på Flatholmen och utvecklingen har följt den i skärgården gängse. Bättre, mer hållbara redskap och större båtar, så småningom med motorer, förändrade och underlättade fisket under 1900-talet. Den första däckaren inköptes 1924 av de fiskande bröderna Nilsson. På Flatholmen har sedan 1900-talets början funnits en tradition att sälja fisk och strömming på torget i Västervik. ”Fina på holmen” började torga omkring 1910 och än idag torgar Flatholmenfiskare i såväl Västervik som Ankarsrum.

Med växande storskalighet ökade sårbarheten. På Flatholmen överlevde dock det småskaliga fisket. På 1950-talet byggdes en vågbrytare (med bistånd från Hushållningssällskapet) utanför hamngloet på östra sidan. Dess förinnan hade en gammal skuta haft i uppgift att hejda vågornas framfart. Hamnen ligger helt oskyddad för östliga vindar. Sten till vågbrytaren sprängdes på ön och forslade på räls ner till sjön. Strax intill hamngloet finns ett bredsle och notstänger; minnen från den tiden redskapen var av naturmaterial och nogsamt måste torkas för att inte ruttna. Här finns också en opphissarstolpe som berättar om det mer givande ålfisket under 1900-talets mitt.

Under slutet av 1970-talet anlades en större och djupare hamn med kaj, slip och verkstad på öns västra sida. Eftersom de flesta resor företogs i västlig riktning var det nya läget en självklarhet. En pirarm ger skydd i den annars slutna kustlinjen.

Som alltid kompletterades fisket i äldre tid med jakt på säl och sjöfågel och även annat vilt som förvirrat sig ut på öarna.

Båtbyggeri

På var och varannan holme fanns på träbåtarnas tid en båtbyggare. På Flatholmen hette han under 1900-talets första decennier ”Valle på holmen”. Före honom var hans far båtbyggare. De byggde främst mindre ökor. Några få andersonska ökor finns ännu kvar; plastade och i bruk eller upp-och-nervända på landsbacken.

Färskvatten

Vattenförsörjningen har alltid varit bevärlig på Flatholmen. Grävda brunnar ger salt eller bräckt vatten och detsamma gäller flera av de moderna borrhade brunnarna. Dricksvatten har därför ofta hämtats från en källa på Östra Eknö. En av de grävda brunnarna finns ännu kvar, liksom den naturliga grop där regnvatten och grundvatten samlas.

Moderna tider

Telefonledning drogs till Flatholmen redan under 1930-talets början. Elektricitet däremot lät vänta på sig ända till 1961, när ett statligt initiativ att elförse hittills bortglömda orter, verkställdes.

Norr om det gamla hamngloet anlades på 1970 talet en såg med cementkaj och bostadshus. Sågverksamheten är förstås sedan länge övergiven.

Bebyggelse

All bebyggelse uppfördes förstås på morängruset (som gav ett väl dränerat underlag) i slänten innanför hamngloet. Bytomten är väl skyddad från nordan av

gråbergsryggen, som delar av ön i två delar. Somliga mindre bodar som visthusbod, vedbod och dass, vilka var nödvändiga att ha nära till hands, förlades inne mellan bostadshuset. Bostadshus och bodar ligger tätt som i ett fiskeläge, omringade av ladugårdar och sjöbodas. Marken mellan husen är ställvis terrasserad för att kunna nyttjas till 100 %. På terrasserna prunkar sommartid nyttigheter som fruktträd, bärbuskar och grönsaksland men också blomsterrabatter till ren och skär lyst. Terrasserna avgränsar också på ett naturligt sätt de olika "tomterna" från varandra. Det finns inte plats för staket och dessutom skulle man stänga av gångstråken, om man satte upp sådana.

Merparten bostadshusen är troligen uppförda under 1800-talet. Timmerstommar vilar på socklar av natursten som nu är putsöverdragna. Husen är genomgående mycket ombyggda. Fasad- och takmaterial varierar och ger en provkarta på det mesta. Dominerande färgskala är på fasaderna rött och gult och på taken mest svart. Ladugårdarna, som förhållandevis är mycket små och uppförda i flera olika tekniker, är i mindre grad ombyggda och förändrade. Falurött och tegelgult dominerar ännu färgskalan. Under 1950- och 1980-talen uppfördes två nya bostadshus för aktiva fiskare på ön. Dessa hus förlades utanför bykärnan, helt nära de likaledes nyuppförda bodarna och båthusen.

Båthus och sjöbodas av olika ålder, utseende och storlek kantar det djupt inträngande gamla hamngloet. Rödstrukna väggar i olika tekniker runt låga och små bodas under tegelgula tak. Bryggor förbinder land med vatten. Det är pittoreskt, men trångt och omöjligt att använda för moderna kustfiskebåtar. Öns aktiva fiskare har därför anlagt egna hamnar med proportioner motsvarande moderna båtar och redskaps storlek. Sjöbodarna vid gloet har också byggts om och till för att passa olika tiders redskap och båtar.

Nuläget

På Flatholmen lyser det ännu i fönstren vintertid. Ett tiotal personer är bosatta på ön året runt, varav två är aktiva yrkesfiskare. Dessutom finns ett serviceföretag som ombesörjer transporter av allt från chartertrafik till postutdelning. Sommartid mångdubblas befolkningen.

Idag är hemmansdelen Flatholmen med tillhörande öar uppdelad i åtta lotter, varav två gårdar av tradition har dubbellotter. De finns alltså sex gårdar på ön. Fram till 1970-talet var i princip all mark samägd och sämjedelad trots att namngivna personer vid skiftet uppgavs som ägare till delar av mantalet. Med de moderna bankinstitutens krav på säkerhet i fastighet framtvängades en legalisering av hustomter 1976-77. Den mark som idag är privatägd är i princip endast själva hustomten. Inte ens skogen ingick i ägodelningen utan sköts fortfarande gemensamt.

Skydd och förordningar

Flertalet av öarna runt om Flatholmen är fågelskyddade

Anges som intressant i Byar och Fiskelägen i Västerviks kommun.

Klass I Natur i östra Småland

Litteratur

Kalmar läns museums arkiv

Lantmäteriet arkiv

Sjöfartsverkets arkiv

Sveriges fiskerier I-II. Rudolf Lundberg 1883, 1888

Byar och fiskelägen i Västerviks kommun. Bilaga till ÖP 1984

Natur i östra Småland. Länsstyrelsen 1997

En omdebatterad önamnsgrupp. Hjalmar Lindroth, Fornvännen 1914

Meddelande rörande Sveriges fiskerier 1-2. Rudolf Lundberg 1883